

Дерев'яні вироби в облаштуванні храмів Борщівщини: матеріали експедиції 2011 року

Науковці відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України у Львові досліджують твори українського декоративно-ужиткового мистецтва ще від часу приналежності установи до київського Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського АН УРСР (з кінця 1980-их рр.) й до сьогодні. Одним із пріоритетних напрямів роботи мистецтвознавців є збір польового матеріалу з метою вивчення народної творчості та її популяризації в опублікованих монографічних дослідженнях, статтях й проголошених доповідях, повідомленнях. У програмі експедицій, які відбуваються практично щороку, передбачено комплексне вивчення специфіки творів кожного виду ужиткового мистецтва та їх призначення — побутового й релігійного.

У 2011 р. польові дослідження проводилися на теренах Східного Опілля та Західного Поділля. Науково-пошукову роботу члени експедиції здійснювали впродовж 14 днів (з 3 по 16 червня) у семи районах Тернопільської області. Шлях колективного відрядження пролягав по мальовничій Тернопільщині через Бережанський район (сс. Краснопуща, Урмань, Біще, Надрічне, Поручин, Стриганці, Жуків, Саранчуки, м. Бережани); Козівський район (сс. Щепанів, Козівка, м. Козова); Підгаєцький район (сс. Мирне, Новосілка, м. Підгайці);

Монастирський район (сс. Вістря, Горигляди, м. Монастирська, Коропець); Бучацький район (сс. Бариш, Космирин, Звенигород, Сокілець, Золотий Потік, Цвітова, Помірці, м. Бучач); Заліщицький район (сс. Устечко, Бедриківці, Дзвиняч, Блищанка, Зелений Гай, Касперівці, м. Заліщики); Борщівський район (сс. Монастирок, Більче Золоте, Вербівка, Гермаківка, Трійця, м. Борщів).

Насправді, запланований маршрут передбачав дещо більше число населених пунктів. Проте, внаслідок стислого ліміту часу, окремі села не увійшли до нього.

Для фіксації творів з відповідних розділів дослідження було залучено працівників відділу: Болюка О. М. (керівника експедиції, наукового співробітника, кандидата мистецтвознавства, який досліджує церковну архітектуру та літургійне облаштування храму), Никорак О. І. (старшого наукового співробітника, доктора мистецтвознавства, яка досліджує народну художню тканину), Федорчук О. С. (старшого наукового співробітника, кандидата мистецтвознавства, яка досліджує народні прикраси, оздоблення народного одягу), Шпак О. Д. (старшого наукового співробітника, кандидата мистецтвознавства, яка досліджує народне малювання на склі, народну ікону, богослужбові друковані видання, народні гравюри), Козакевич О. Р. (наукового співробітника, кандидата

мистецтвознавства, яка досліджує народне плетіння, в'язання та мереживо), Мотиль Р. Я. (наукового співробітника, кандидата мистецтвознавства, яка досліджує народну кераміку), Романіва В. Т. (водія мікроавтобуса).

Застосування сучасних методів дослідження у польових умовах: художнього й структурно-функціонального аналізів, типологічного порівняння, фотографування, зарисовок та обмірів, принесло певні результати для кожного із науковців. Виявлений і зафіксований матеріал після опрацювання ліг в основу наукових публікацій, зокрема, й цього часопису. Окремі матеріали з'являться згодом у майбутніх виданнях.

Фото 1. Учасники експедиції біля р. Збруч. с. Трійці Борщівського району Тернопільської обл. 15.06.2011. Фото О. Болюка. Публікується вперше.

Одним із напрямків наукового зацікавлення автора статті упродовж останнього десятиліття є художні дерев'яні вироби облаштування українських храмів, у тому числі й Борщівщини. Програма експедиції передбачала відвідання храмів. З перелічених населених пунктів не вдалось потрапити у церкви Архистратига Михаїла

с. Більче-Золоте, зведену на кошт родини князів Сапегів у 1871 р. розписану Модестом Сосенком у 1912 р.; Успіння Матері Божої 1758 р. с. Гермаківка. Такі випадки слід пов'язати із кількома основними різноплановими першопричинами, серед яких є обмаль залишеного часу наприкінці експедиції; складність пошуку паламаря чи дяка, який має ключі від церкви; не розуміння отцями й інколи паствою необхідності та важливості наукового вивчення духовної та матеріальної культури народу.

У ході експедиції особливу увагу зверталось на села й хутори, де чисельність населення мізерна (200-300 осіб), а також на

церкви, які не внесені у реєстр пам'яток архітектури. Такий принцип відбору пов'язаний із кількома міркуваннями: науковцям спрощувався пошук інформаторів-старожилів; малочисельні поселення зазвичай консервативніші до інновацій, відтак гіпотетично у них могли зберегтись цікаві для вивчення артефакти; відсутність інформації про церковний інтер'єр

зумовлювала обов'язковий їх огляд або звірку у випадку вже існуючих даних.

Так, наприклад, ззовні на стіні мурованої церкви св. влмч. Дмитрія, яку Вікіпедія датує 1890 р., чисельно малого села Вербівка встановлено металеву інформаційну таблицю із викарбуваним текстом. На ній повідомляється, що «Церква св. Димитрія

збудована року Божого 1872, доведена до руйнації комуністичною владою з 1951 по 1988 рік. Проведено реконструкцію та відбудову церкви за власні кошти сином Щепановського Василя Івановича – Зеновієм року Божого 2004. Малярні роботи в церкві виконано старшим братом Антоном Миколайовичем Кульбабчуком». Котра з дат побудови храму правильна у місцевих респондентів встановити не вдалось, що потребує уточнень на підставі додаткових джерел, зокрема шематизмів та архівних матеріалів.

Дерев'яне облаштування церковного інтер'єру – це злагоджена система художніх виробів, або навпаки – різні твори, тектоніко-пластичні та художньо-декоративні ознаки яких не узгоджені між собою гармонійно стосовно загальної композиції інтер'єру через низку чинників. Серед останніх можна назвати різні час виготовлення предмету, авторів та їх манеру виконання, специфіку школи сницарства, загальні стильові тенденції. Тому, хоча окремі стаціонарні та рухомі конструкції, призначені для літургійно-богослужбових обрядів, розміщено згідно канону стало, в кожному українському храмі створено унікальний інтер'єр. Відтак тут часто можна найвиразніше помітити еклектизм стильових впливів.

В інтер'єрі вже згаданої вербівської церкви з давніх предметів столярного способу виготовлення та оздобленого різьбою збереглось доволі небагато.

З періоду існування храму до його руйнації облаштуванню належать насамперед дарохранильні кивоти, один з яких встановлено на престолі, інший – у проскомидійній ніші. За попереднім оглядом, вони виготовлені ймовірно до середини ХХ ст.

Перший використовується безпосередньо за призначенням й у ньому зберігаються Святі та Напередосвячені Дари. Напрестольний кивот належить до типу каплиць, особливістю якого є балдахін чи дашок, встановлений на базисі. Основу (базис) вербівського дарохранильного кивоту становить шафка, яку обабіч фланкують по два ступінчасті постаменти для свічок. Дверцятами шафки, власне кивоту, слугує іконка «Господь Ісус Христос у Пресвятій Євхаристії» в арочному позолоченому обрамленні. Під балдахіном розміщено напрестольне металеве Розп'яття. У минулому, як варіант, тут могли встановлювати також монстранцію. Окрім обумовлених тектонічних особливостей дарохранильного кивоту, його фасад диспонує певним декором, почерпнутим із архітектурних першовзірців та зі сницарської різьби. До перших деталей належать невеликі колонки, що акцентують кожен із рогів куполовидного балдахіну. Його увінчує невелика баня з ліхтариком, яблуком та чотирикінцевим хрестом. Стилістично цей кивот представляє еклектику з архітектурними елементами історизму, тому його могли виготовити як наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., так і значно пізніше на кілька десятиліть. Точніше встановити період виготовлення ускладнюють кілька об'єктивних причин, зокрема заборона торкатись напрестольних предметів та нещодавній ремонт-відновлення у вигляді пофарбування й золочення, які сховали первісну поліхромію.

Інший дарохранильний кивот представляє шафкоподібну місткість з розширеним плоским накриттям, очевидно, для встановлення на ньому увінчання у вигляді Розп'яття, монстранції чи іншого сакрального атрибуту віри. Як і попередній кивот, цей також

«оновлено» світло-коричневою фарбою, тому про його давність можемо судити лише за тектонікою.

Одноярусна вівтарна перегородка при її спостереженні сприймається легкою через надмірну простоту конструкції, точніше завдяки своїй основі – ажурному трильяху. Царські врата, дияконські двері та ікони обрамляє луковидний силует, так званий «ослиний хребет». Згідно художнього задуму анонімного майстра-різьбяра їх увінчують рельєфні звивисті пагінці та розквітлі рівнокінцеві (грецькі) хрести.

До естетико-художнього вирішення первісного інтер'єру храму варто віднести профільований дощатий парапет хорів. Фігурні вирізи по боках кожної дошки, що є модулем для усього обмеження такого типу, разом виглядають силуетним ритмічним орнаментом, просвіти якого надають візуальної легкості.

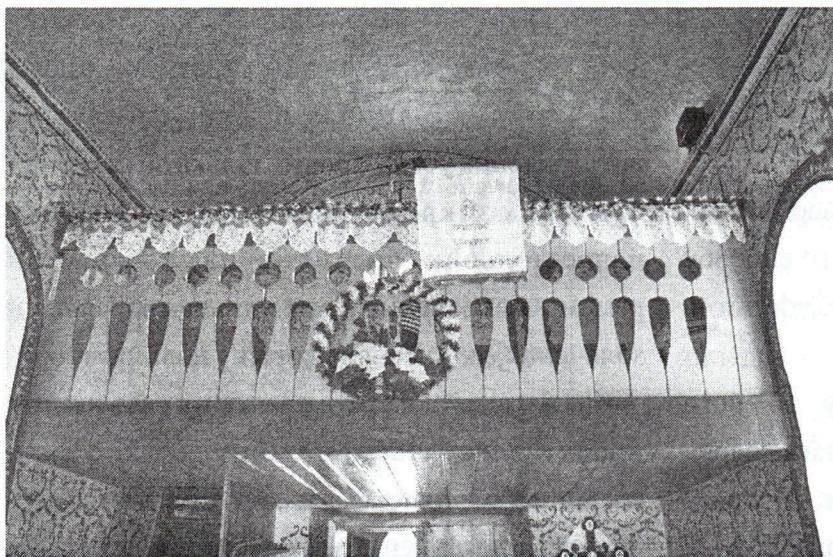
Профільні вирізи збагачують силует не тільки стаціонарних конструкцій у церкві, а й на елементах рухомих предметів. Так, тектоніку столярного виробу для кладення на

Фото 3. Двоніжковий переносний аналоя церкви св. влч. Дмитрія 1872 (1890) р. с. Вербівка Борщівського району Тернопільської обл. 15.06.2011 р. Фото О. Болюка. Публікується вперше.

стілницю церковних книг – аналоя, збагачено округлими вирізами, що загалом нагадує синусоїду. Профільовані ніжки іншого аналоя у церкві демонструють інваріантність оздоблення «хвилею», оскільки один край опори різниться від протилежного ритмічністю вирізів.

Інші збережені столярні предмети – казальниця, сповідальниця, кліроси, шаф-ризниці, що виготовлені до середини ХХ ст., представляють інтерес лише у сенсі тектонічних особливостей, оскільки виразні

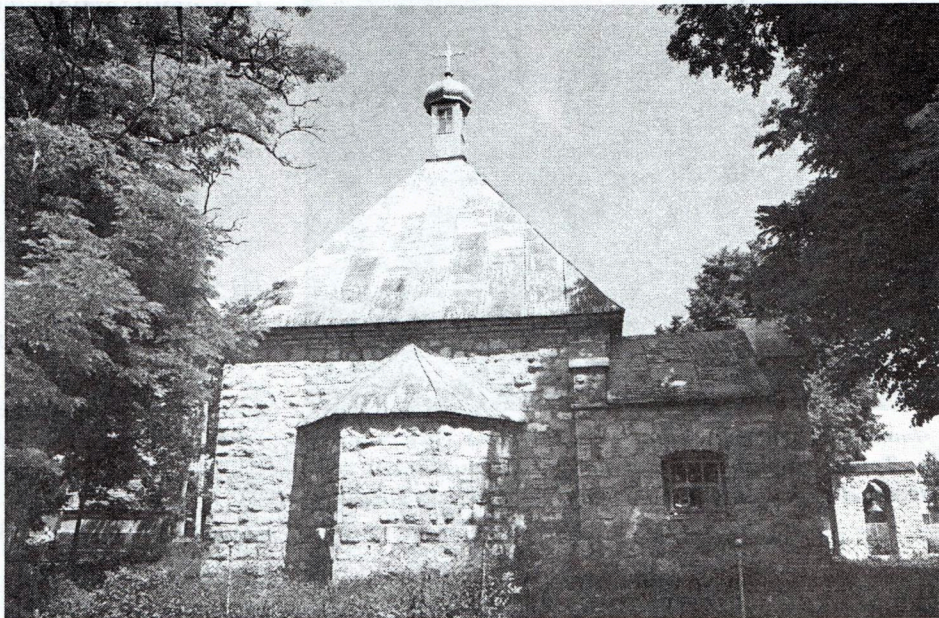

Фото 2. Парапет хорів церкви св. влч. Дмитрія 1872 (1890) р. с. Вербівка Борщівського району Тернопільської обл. 15.06.2011 р. Фото О. Болюка. Публікується вперше.

художні ознаки на їх площинах відсутні.

У чисельно малому (станом на 2007 р. всього лиш 48 осіб) селі Трійця було оглянуто внутрішню обставу церкви Івана Хрестителя, переобладнаного з колишнього костьолу. Інтернет-джерела не подають дати побудови храму. Про рік його створення в науковій літературі, а також у місцевого респондента під час інтерв'ю з'ясувати

не вдалось. Архітектура цієї культової будівлі за стилем є еkleктичною, тобто у ній поєднано художні ознаки різних епох. В окремих елементах – стрільчастих ніші-пресвітерії в інтер'єрі та віконних отворах вгадуються

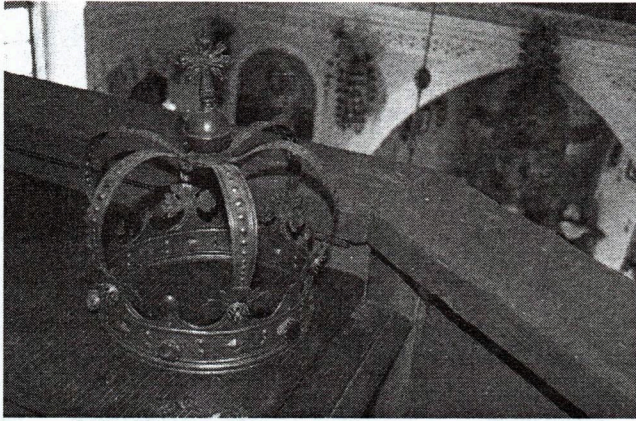
Фото 4. Тильний фасад (з боку апсиди) колишнього костьолу, тепер церкви Івана Хрестителя с. Трійці Борщівського району Тернопільської обл. 15.06.2011 р. Фото О. Болюка. Публікується вперше.

готичні форми. Кладка з грубо обтесаного («рваного») масивного пісковика на фасадах будівлі творить рельєфну фактуру площин, відповідно ілюструє застосування тут ознак романського стилю. Подібний прийом єднання

неороманських та неоготичних особливостей архітектури властивий, наприклад, церкві Вознесіння Господнього (Знесіння) у Львові, зведеної у 1897-1901 рр. за проектом архітектора Владислава Галицького, який у проектах часто використовував історизм та згодом модерн. Для підтвердження чи спростування припущення, що автором костьолу міг бути цей

Фото 5. Пристінний вітар ікони «Архистратиг Михайл побиває Сатану» у стрільчастій ніші-пресвітерії церкви Івана Хрестителя с. Трійці Борщівського району Тернопільської обл. 15.06.2011 р. Фото О. Болюка. Публікується вперше.

Фото 6. Шлюбний вінець у церкві Івана Хрестителя с. Трійці Борщівського району Тернопільської обл. 15.06.2011 р. Фото О. Болюка. Публікується вперше.

львівський архітектор, якому належать авторство різних будівель на теренах Галичини, потрібно з'ясувати в інших джерелах, зокрема в архівах. Проте, на підставі вказаних архітектурних ознак, побудову храму у с. Трійці умовно датуємо кінцем XIX – початком XX ст.

З періоду провадження у храмі римокатолицької меси збереглися окремі предмети облаштування, а саме: пристінний вітвар, кліроси, сповідальниця, шлюбні вінці, фісгармонія фірми «М. Szkielski» та два процесійні хрести. Усі перелічені предмети облаштування мають значні або відносно значні втрати первісного вигляду

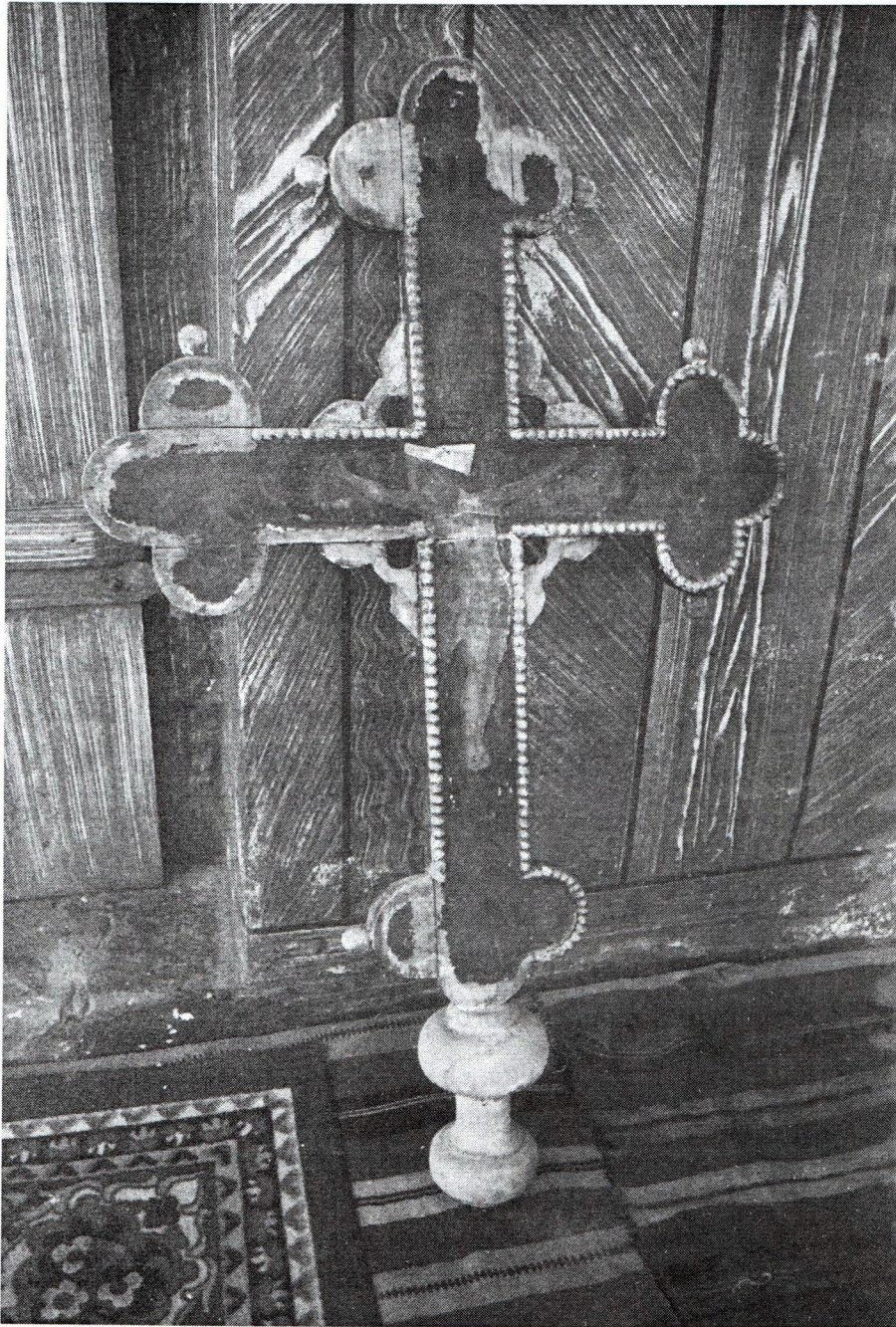
У художньому сенсі найцікавішими з вказаних є хрести, на одному з яких Розп'яття написано фарбою. Погано видимий силует Христа усе ж уможливорює констатувати авторство професійного маляра. Натомість об'ємно вирізаний Розп'ятий Ісус на іншому процесійному хресті завдяки умовно узагальненим формам Його лика, моделюванню усього тіла, волосся, тернового вінця, набедренника чи черепа й костей Адама свідчить про руку народного різьбяра, який не

мав спеціальної художньої освіти. Цікавими на хрестах латинського типу є поєднання рис католицької і православної іконографії: напис над Розп'яттям – INRI, ступні Ісуса зображено не перехрещеними, згідно західної іконографічної традиції, а розміщеними поруч. Цілком можливо, що виявлені раритети походять з часу освячення храму.

Мальовничий релігійний комплекс у с. Монастирок, розташований на березі не менш живописної ріки Серет, складають, окрім мурованої церкви Воздвиження Чесного Хреста XVIII ст. побудови, також відомий печерний храм дохристиянського часу й жертвний камінь, колишні ще не відновлені

Фото 7. Фісгармонія фірми «М. Szkielski» у церкві Івана Хрестителя с. Трійці Борщівського району Тернопільської обл. 15.06.2011 р. Фото О. Болюка. Публікується вперше.

Фото 8. Процесійний хрест (без держака). Кінець XIX – початок XX ст. у церкві Івана Хрестителя с. Трійці Борщівського району Тернопільської обл. 15.06.2011 р. Фото О. Болюка. Публікується вперше.

монастирські келії, дзвіниця, хрести-стації та церковна огорожа.

У нещодавно зведеній над келіями каплиці зберігається чудотворна ікона Одигітрії, ймовірно, з кінця XVIII – XIX ст. Уточнення датування можливе під час детального вивчення ікони, оскільки манера письма Богородиці з Дітям та кивот з

фігуративним вирізом можуть походити з різного періоду.

Серед виявлених творів найцікавішими для автора статті стали фрагменти розібраного іконостасу та інші типи дерев'яного облаштування, які зберігаються у приміщеннях колишніх келій. На підставі художньо-стильового аналізу окремих ікон апостольського й пророчого рядів та їх сницарського обрамування вдалося датувати вказані артефакти останньою чвертю XIX ст. Облямівання ікон становить своєрідні завитки із поперечними ритованими виїмками. Таке зображення нагадує мушлі, що спонукає міркувати про їх використання у період історизму з використанням елементів неорококо. З цього ж періоду походить датований 1893 роком процесійний хрест.

У церковному інтер'єрі на увагу заслуговує інший процесійний хрест, який встановлено поруч горного місця. Він виготовлений, очевидно, у першій третині XX ст. Моделювання пластики фігури, збереження пропорційності й відтворення на обличчі Розп'ятого спокою, незважаючи на перенесені Ним знуцання та торттури, свідчить про особисте розуміння

християнської віри автора-різьбяр та його професіоналізм.

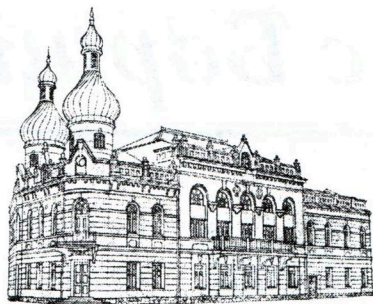
Іншим художнім предметом дерев'яного обладнання храму є конструкція, яка поєднує функції киворію та дарохранильного кивоту типу каплиці. Таке обладнання диспонує оригінальним симбіозом архітектурних елементів: головний фасад фланкують стилізовані колонки з узагальненою імітацією іонічної та коринфської капітелей, а високий базис цих опор нагадує широковживаний ренесансний першовзірець. Еклектизм помітний і у накритті кивоту: багатолопатева арка увінчується дещо стрільчастим готизуючим щипцем. Суміш деталей різних періодів європейських стилів архітектури утруднює датування кивоту. Ймовірно, дарохранильний кивот виготовили найпізніше у першій третині ХХ ст.

Отже, аналітичний огляд творів сницарства в названих селах Борщівщини

дозволяє вказати на окремі зауваги без додаткового опрацювання спеціальних архівних джерел й наукової літератури. Насамперед наявність давніх предметів церковного облаштування спонукає ґрунтовно дослідити кожний інтер'єр існуючих церков району. Основний масив зафіксованих артефактів не відомий широкому колу науковців та поціновувачів українського мистецтва, а відтак їх вивчення й популяризація сприятиме кращому розумінню мистецьких процесів в Україні та збагачуватиме історію краю. Попередні параметри атрибуції, зокрема гіпотетичне датування, зазначених у тексті раритетів зумовлюють пошук інформації про них у додаткових джерелах. У майбутньому успішними результатами стануть виявлені імена майстрів – авторів виробів чи, принаймні, осередки виготовлення сницарського обладнання.

Борщівський обласний краєзнавчий музей

Літопис Борщівщини

Науково-краєзнавчий збірник
Випуск тринадцятий

Борщів
2019

Літопис Борщівщини

УДК 908 (477.84) (05)
Л. 64

Л64 Літопис Борщівщини: науково-краєзнавчий збірник / Борщівський обласний краєзнавчий музей. – Вип. 13. – Борщів; Тернопіль: „Терно-граф”, 2019. – 152 с.

Редактори

*Ігор Скочиляс
Михайло Сохацький*

макетування

*Володимир Лесіцький
Мирослав Бойко*

комп'ютерний набір та
літературне редагування

*Леся Грабик
Олена Дудар
Олександр Дудар*

художнє оформлення

Борис Баб'юк

Видання розраховане на науковців, працівників музейної сфери, викладачів суспільних дисциплін, студентів і краєзнавців.

УДК 908 (477.84) (05)

Друкується за ухвалою науково-методичної ради Борщівського обласного краєзнавчого музею (протокол №2 від 12 березня 2019 р).

*На обкладинці використано елемент декору тканиї записки із села Панівці, 1930-ті роки.
(З фондів Борщівського обласного краєзнавчого музею)*

© – Борщівський обласний краєзнавчий музей, 2019
© – Автори статей, 2019
© – ТзОВ “Терно-граф”, 2019

*Рис. 1.
Бабини*

Зміст

ІСТОРІЯ

- Михайло Сохацький* Дослідження кам'яного ідола із села Бабинці 3
Тарас Вихованець Дзвенигородське староство на Поділлі в XVII — XVIII століттях . . . 8
Rafał Leszczyński Działalność Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (BBWR) na terenie powiatu borszczowskiego w latach 1927-1935 36
Михайло Сохацький. Порятунок євреїв у печерах Борщівщини під час Другої світової війни. 41

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО

- Олег Болюк* Дерев'яні вироби в облаштуванні храмів Борщівщини: матеріали експедиції 2011 р. 49
Олена Федорчук Бісер у декорі народного одягу Борщівщини (за матеріалами експедиції 2011 р) 57
Оксана Шпак Народне малярство на склі другої половини XX ст. на Борщівщині (матеріали польових досліджень 2011 р.) 65
Леся Грабик. Фонд Якова Гніздовського в Борщівському краєзнавчому музеї. 72

ЕТНОГРАФІЯ, ФОЛЬКЛОР

- Олена Никорак.* Художні особливості запасок Західного Поділля 77
Іван Яловега. Весільний обряд у селі Кривче (1950-1960 роки). 90

ПОСТАТІ

- Катерина Бондарева.* Марія Вояковська (1968-1948): вчителька зі Скали-Подільської та дружина першого президента України Михайла Грушевського. 95

СПОГАДИ

- Олекса Воропай.* В дорозі на Захід. Щоденник утікача 118
Іван Мартюк. Скала – містечко мого походження 123

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

- Статистичний огляд діяльності української кооперації Борщівського повіту за перше десятиліття 1924-1934 127

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

- Леся Грабик.* Мизак Н.С., Балан І.Д., Романський І.В. Село на нашій Україні. До 600- річчя першої писемної згадки про село Стрільківці. Додаток до серії «За тебе, свята Україно». Книга п'ята.— Чернівці: Букрек, 2009.— 448с.:іл. 147
Степан Татарський. Яловега Степан, Турчин Олександр. Село на пагорбах історії: нариси з історії.— Чернівці: Букрек, 2015.— 432 с.: іл. 149

ПАМ'ЯТКА АВТОРА

Оформлення тексту

1. Приймаються матеріали українською мовою обсягом до 40 тис. знаків в електронному (формат RTF) та роздрукованому варіантах.
2. Увесь текст друкують 14-м шрифтом Times New Roman, через 1,5 інтервалу. Географічні назви подають в офіційно прийнятій транскрипції. Слова не скорочують.
3. Точно вказують джерело цитати.
4. Потрібно подати список використаних офіційно прийнятих скорочень.
5. Якщо ілюстрації мають умовні знаки — «легенду», їх слід розшифрувати у підрисунковому тексті.
6. Рисунки в електронному варіанті подають у форматі TIFF або JPEG не менше за 300 dpi.
7. Якщо рисунок роздруковано з електронного варіанта, подання відповідного файлу обов'язкове.
8. Табличні матеріали до статті слід подавати у форматі, що відповідає технічним можливостям типографського друку. Вони не мають перевищувати 40 % загального обсягу статті.
9. Автори публікацій відповідають за добір і точність наведених фактів. Рукописи не рецензуються і авторам не повертаються.
10. Позиція редакції може не збігатися з поглядами авторів.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія ТР № 144 від 13.04. 1994 р.

Збірник видається на громадських засадах.

Всі права застережено.

Передрук можливий зі згоди редакції «Літопису Борщівщини» та авторів статей.

Адреса редакції:

48702, вул. Шевченка, 9, Красназавчий музей,
м. Борщів, Тернопільська область. Тел. (03541) 2-16-92
e-mail: bormuseum@ukr.net

Наукове видання

Літопис Борщівщини

Науково-красназавчий збірник

Випуск тринадцятий

Відповідальний за випуск

Сохацький М.П.

Формат 60x84 1/8. Ум.друк.арк. 17,67

Обл.-вид. арк. 21,00. Дук офсетний. Папір офсетний. Наклад 300 прим. Замовне. Зам. № 7056

Видавець і виготовлювач ТзОВ "Терно-граф", свідоцтво суб'єкта видавничої справи ТР № 24 від 28. 12. 2004 р.

46400, м. Тернопіль, вул. Текстильна, 18, тел. 51-91-66, 51-91-65, 51-91-63